

J. Kesselová

Prešovská univerzita v Prešove

OSOBNÉ ZÁMENO JA AKO PROSTRIEDOK PERSONÁLNEJ DEIXY V DIALOGICKEJ KOMUNIKÁCIÍ V SLOVENČINE

Особовий займенник «я» як засіб персонального дейксису в діалогічній комунікації у словацькій мові. Персональний дейксис включає засоби, якими мовці звертаються до себе та інших учасників та неучасників діалогу. Його ядро утворюють особові займенники. Однак у мовах pro-drop, до яких належить і словацька мова, особа чітко граматично ідентифікується морфемою дієслів. Що мотивує мовців неекономно використовувати займенники? У розвідці використано словацький розмовний корпус (майже 6 млн. одиниць), показано прагматичні функції та суспільну прийнятність я-висловлювання залежно від соціолінгвістичних атрибутів діалогу, властивостей мовців та їх стосунків.

Ключові слова: персональний дейксис, самозвертання, займенник «я», прагматика, словацька мова.

Kesselová Jana. Прешовський університет в Прешове, Філософський факультет, кафедра словацького язика. **ЛИЧНОЕ МЕСТОИМЕНИЕ «Я» КАК СРЕДСТВО ПЕРСОНАЛЬНОГО ДЕЙКСИСА В ДИАЛОГИЧЕСКОМ ОБЩЕНИИ НА СЛОВАЦКОМ ЯЗЫКЕ**

Персональний дейксис виражається при допомозі різних средств, котрими говорящий пользуется для указания на себя и других, а также для указания участнику речевого акта на неучаствующих в нем. Основным дейктическим элементом являются личные местоимения. Однако в языках «pro-drop», к которым относится и словацкий, на грамматическое лицо четко показывает морфема глагола. Что же мотивирует говорящих к неэкономному референтному употреблению личных местоимений? В данном исследовании используется «Словацкий разговорный корпус» (почти 6 миллионов единиц), выявляются прагматические функции и социальная рефлексия «я-высказываний», в соответствии с социолингвистическими атрибутами диалога, характеристиками говорящих и отношений.

Ключевые слова: персональный дейксис, самореференция, личное местоимение «я», прагматика, словацкий язык.

Kesselová Jana. Faculty of Arts, Institute of Slovak Studies. **PERSON PRONOUN “I” AND PERSON DEIXIS IN SLOVAK DIALOGUE COMMUNICATION**

Person deixis allows a speaker to refer to himself or herself and other (non)participants of an interaction. To study this category is to learn about ways a man, social relationships and conventions are coded in a language but also in a culture of the users' language. This is because the opposition of *I* versus *you*, *mine/ours* versus *other's* has not only a referential validity but also represents one of the oppositions that structures our daily experience. Person pronouns are the grammatical core of this category. Pragmatics of person pronouns is widely discussed in foreign literature (Clyne et al. 2009, Deringer et al. 2015, Gardelle a Sorlin, eds., 2015 etc.). However, in a group of pro-drop languages, where Slovak-language belongs, the person is explicitly identified by verb morphemes. What then motivates a speaker to uneconomical use of pronouns? This study focuses on the pronoun *I* and tries to answer the following question: Under which circumstances Slovak-language speakers' use explicit and more prominent self-reference? We use texts from Slovak spoken corpus with almost 6 million units. The collocation method reveals typical concurrences of pronoun *I* with verbs and their pragmatic motivation. We see a relationship between self-reference and the type of dialogue (spontaneous, informal conversation vs. formal, directed discussion of strangers). We compare self-reference between men and women with different educational background.

Key words: person deixis, self-reference, pronoun I, pragmatics, Slovak-language.

Úvod. Štúdia je súčasťou riešenia grantového projektu Vega 1/0099/16 *Personálna a sociálna deixa v slovenčine (človek v jazyku, jazyk o človeku)*. V duchu

tradície lingvistickej pragmatiky personálnu deixu konštituuju prostriedky, ktorými hovoriaci počas rečového aktu odkazujú na seba a iných, t. j. účastníkov aj neúčastníkov komunikácie. Referovanie na osoby je pritom prirodzene podmienené ich sociálnymi rolami, sociálnym statusom, vzťahmi medzi komunikantmi i konvenciami spoločenského správania, súvisiacimi s používaním jazyka v istej societe, a preto sa ustálil i súvzťažný termin sociálna deiza [8, s. 61]. Personálna a sociálna deiza predstavuje orientáciu výskumu na odkrývanie spôsobov, akými sú človek, sociálne vzťahy a konvencie zakódované v jazyku, ale i v kultúre jeho používateľov. To implikuje, že preferované formy, ktorými hovoriaci referujú na seba a na druhých počas rečového aktu, jazykovo i kultúrne varujú.

Oscilácia medzi zameraním na *ja* alebo *ty* predstavuje konštituent každej verbálnej interakcie, avšak s dôsledkami, ktoré presahujú hranice referencie. Opozíciu *ja* verzus *ty* možno chápať aj ako súčasť antropologického protikladu *ja* verzus *iní*, resp. *môj*, *vlastný* verzus *cudzí*. Tento protiklad nemá len referenčnú platnosť, ale zasahuje do prežívania človeka každodenne. V rámci teórie jazykového obrazu sveta sa o opozícii *ja* verzus *ty* uvažuje ako o podloží, na ktorom sa zakladá obava z iného, nedôvera voči ľudskej inakosti, xenofóbia či rasizmus.

Fundamentálnosť opozície *ja* a *ty* v interakcii aj v prežívaní sveta človekom pokladáme za dôvod, pre ktorý sa kultúrne i jazykovo diferencované prostriedky personálnej a sociálnej deixy stali súčasťou multidisciplinárneho poľa záujmu. Teória textu vidí v kolísaní medzi zameraním na *ja* alebo zameraním na *ty* osciláciu medzi monológom a dialógom, ktorá stojí pri zrode jazykového prejavu. V osobných a posesívnych zámenách, tvoriacich centrum personálnej a sociálnej deixy, sa zvyrazňuje špecifická povaha referencie, závislá od striedania perspektívy hovoriaceho a adresáta. Pre tieto prostriedky sa ustálilo označenie shifters [6, s. 123]. V sociologickom zmysle sa reciprocitou perspektív vysvetľuje používanie jazyka vôbec, nielen jeho deiktickej štruktúry. Reciprocitou perspektív sa prekonáva bariéra plynúca z faktu, že „moje vlastné vedomie a vedomie druhého nemôžu byť úplne identické, a to jednak pre rozdielny dosah (akčný rádius) môjho a cudzieho každodenného sveta sústredného okolo môjho a cudzieho *hic-et-nunc*, jednak pre rozdielne biografické skúsenosti“ [12, s. 89]. V sociológii „všedného dňa“ sa reciprocita perspektív chápe ako prvý krok na ceste od individuálneho vedomia k sociálnemu svetu. Uplatňuje sa v mene praktických potrieb, súvisiacich s každodenným konaním, a je motivovaná kooperačným účelom. Seba-interpretácia však nie je človeku daná a priori. Premena zo stavu nediferencovanosti medzi *ja* a *nie-ja* na zrod vedomia vlastného ega sa v psychológii hodnotí ako zásadný vývinový medzník, ktorému sa napríklad piagetovskom prístupe pripisuje hodnota „kopernikovskej revolúcie“.

Z lingvistického hľadiska je personálna a sociálna deiza objektom samostatných i porovnávacích výskumov značného rozsahu. Práce z ostatných rokov dokumentujú, že výskumný záujem sa preferenčne orientuje na jazykové (hlavne nekonvenčné spôsoby použitia osobných zámen), ale aj sociálne a kultúrne aspekty deixy:

- a) komparácia deixy v rámci geneticky príbuzných (napr. románskych) jazykov [7];
- b) komparácia deixy medzi jazykmi geneticky a morfológicky nepríbuznými, napr. švédčina a fínčina [10, s. 75–96], ruština a mandarínska čínština [9, s. 71–89];
- c) špecifické komunikačné realizácie deiktických prostriedkov, napr. neosobné použitie primárne osobných zámen [3, s. 148–162];
- d) pragmatika osobných zámen vo vybraných rečových aktoch a komunikačných situáciách [2];
- e) synchronno-diachronne súvislosti fungovania deixy [5, s. 176–189];

f) relácie medzi deiktickými prostriedkami a medziľudskými vzťahmi [1];

g) kultúrne aspekty personálnej a sociálnej deixy. [4, s. 281–302].

Osobitná pozornosť sa venuje komunikačnej realizácii jadra personálnej a sociálnej deixy, t. j. osobných zámen, a to vzhľadom na štruktúrne odlišnosti jazykov. Kým v jazykoch non-pro-drop osobné zámena predstavujú obligatórny identifikátor gramatického tvaru verba, v jazykoch pro-drop osobu gramaticky zreteľne identifikuje relačná morféma verba. Z jazykov pro-drop sa zámena ako prostriedky sociálnej a personálnej deixy skúmali hlavne v ruštine, bulharčine a poľštine.

Z predchádzajúceho prehľadu výskumov vyplýva viacero otázok:

Ak je gramatickým identifikátorom osoby v pro-drop jazyku verbálna flexia, čo hovoriacich motivuje k nákladnejšej referencii zámenami?

Ako osobné zámena modifikujú zmysel a pragmatickú funkciu výpovede?

Ako interakčné okolnosti komunikácie, sociálne vzťahy medzi komunikantmi a sociolingvistické charakteristiky komunikantov korelujú s prostriedkami personálnej a sociálnej deixy?

Výskumná otázka a metóda. V tejto štúdií zúžime výskumný problém takto: Aké sú komunikačné realizácie osobného zámena *ja* ako autoreferenčného prostriedku v dialógu používateľov slovenčiny? Inými slovami, za akých interakčných okolností v ústne realizovanom dialógu používateľa slovenčiny preferujú explicitný, a teda menej ekonomický odkaz na seba pomocou zámena *ja*? Cieľom štúdie je parciálnou sondou prispieť k odkryvaniu kontextových realizácií zámena *ja*, pragmatických funkcií a spoločenskej akceptability *ja*-výpovedí, a to v závislosti od sociolingvistických atribútov dialógu, vlastností hovoriacich aj ich vzťahov.

Štúdia materiálne využíva Slovenský hovorený korpus. Podľa údajov korpusového oddelenia JÚLŠ SAV na webovej stránke korpusu (<http://korpus.sk/shk.html>) aktuálna verzia *s-hovor-5.0* obsahuje 5 mil. 720 tisíc textových jednotiek, čo zodpovedá 695 nahrávkami. Je to viac ako 600 hodín zvukových záznamov. Z korpusu *s-hovor-5.0* sme pomocou nastavenia atribútov vytvorili dva subkorpusy s komplementárnou distribúciou konštitutívnych atribútov:

a) Jeden tvoria ústne realizované dialogické komunikáty s vlastnosťami spontánnosť (+ doc.spontaneous) a neformálnosť (–doc.formal), vzájomná známosť účastníkov rozhovoru (+doc.familiar) a rovnocennosť partnerov (+doc.equal).

b) Druhý subkorpus predstavujú transkripty rozhovorov, vymedzených atribútmi riadenosť (–doc.spontaneous) a formálnosť (+doc.formal), v ktorých sa účastníci rozhovoru navzájom nepoznajú (–doc.familiar) a z hľadiska vzájomných vzťahov sú nerovnocennými partnermi (–doc.equal).

V každom subkorpuse sme porovnávali autoreferenciu zámenom *ja* medzi mužmi a ženami, pričom transkripty hovoriacich oboch pohlaví sme diferencovali podľa vzdelania v opozícii medzi krajnými pólmi nižšie vzdelanie – vysokoškolské vzdelanie.

Výskum textových realizácií zámena *ja* je založený na korpusovej metóde vyhľadávania kolokátov. Ide o výrazy, vyskytujúce sa v blízkosti kľúčového slova (v tomto prípade zámena *ja*) častejšie, než je štatisticky nevýznamné, a vytvárajúce s kľúčovými slovami zmysluplné syntagmatické spojenia. Pri skúmaní kolokátov (presnejšie kolokačných paradigiem – celých súborov kolokátov) sme z asociačných mier využívali mieru logDice. Pri jej výbere sme vychádzali z charakteristiky P. Rychlého, v ktorej sa uvádza, že táto miera na rozdiel od iných lepšie zohľadňuje nielen frekvenciu výskytu jednotlivých slov, ale aj to, že spoločný výskyt dvoch slov je nenáhodný [7, s. 6–9]. Zámerom výskumu je odhaliť typické kontextové realizácie zámena *ja* (preferenčne používané modely až nevedomované stereotypy), a preto

nenáhodnosť a typickosť súvýskytov s autoreferenčným zámenom *ja* je podmienkou výskumu. Kolokáty sme skúmali v rozpätí do piatich textových jednotiek vpravo od kľúčového zámena *ja* so zobrazením lemmy v kolokačnej paradigme.

Korpusové dáta. Z korpusových dát vyberáme prvých päť kolokátov zoradených podľa miery logDice v každom subkorpuse zvlášť.

S-HOVOR-5.0 SPONT	LOG DICE	HOVORIACI=MUŽ				HOVORIACI=ŽENA			
		nižšie vzdelanie		VŠ vzdelanie		nižšie vzdelanie		VŠ vzdelanie	
nevedieť	10,3	robiť	2,9	nevedieť	9,0	nastúpiť	7,8	nevedieť	10
vedieť	9,5	ísť	2,2	vedieť	8,1	pýtať sa/sa	7,7	vedieť	10
mať	9,1	mať	1,2	myslieť	7,6	nejst'	6,2	myslieť	10
myslieť	9,0	byť	0,9	nemať	7,4	doniesť	6,0	mať	9,7
byť	9,0	-	-	mať	7,4	vraviť	6,0	chcieť	8,9

Tabuľka 1: Kolokačná paradigma zámena *ja* na prvých piatich miestach podľa štatistickej miery logDice v dialógu s atribútmi +doc.spontaneous, -doc.formal, +doc.familiar, +doc.equal (dialóg 1)

S-HOVOR-5.0 RIADENÝ	LOG DICE	HOVORIACI=MUŽ		HOVORIACI=ŽENA	
potvrdiť	7,7	nespochybňovať	8,0	vítať	8,2
opýtať sa, pýtať sa	7,7/7,5	reagovať	8,0	opýtať sa	8,1
reagovať	7,5	nesúhlasiť	7,7	potvrdiť	7,8
doplniť	7,5	doplniť	7,7	ďakovať	6,8
myslieť	7,4	tvrdiť	7,3	pamätať sa	6,7

Tabuľka 2: Kolokačná paradigma zámena *ja* na prvých piatich miestach podľa štatistickej miery LogDice v dialógu s atribútmi -doc.spontaneous, +doc.formal, -doc.familiar, -doc.equal (dialóg 2)

Interpretácia dát.

1. Autoreferencia zámenom *ja* v dvoch typoch dialógu (spontánny verzus riadený).

KOLOKÁTY	
DIALÓG 1	DIALÓG 2
nevedieť	potvrdiť
vedieť	opýtať sa, pýtať sa
mať	reagovať
myslieť	doplniť
byť	myslieť

Tabuľka 3: Kolokačná paradigma zámena *ja* na prvých piatich miestach podľa štatistickej miery LogDice v dialógu 1 (s atribútmi -doc.spontaneous, +doc.formal, -doc.familiar, -doc.equal) a v dialógu 2 (s atribútmi +doc.spontaneous, -doc.formal, +doc.familiar, +doc.equal)

Z kolokačnej paradigmy zámena *ja* s verbami (tabuľka 3) vyplýva, že explicitná autoreferencia na hovoriaceho sa preferenčne objavuje v súvislosti s odkazmi na:

- kognitívne stavy hovoriaceho (*nevedieť, vedieť*),
- myšlienkový proces (*myslieť*),
- komunikačné aktivity (*potvrdiť, opýtať sa, pýtať sa, reagovať, doplniť*),

d) stav vlastníctva a existencie (*mat' a byť*).

Hovoriaci sa zámenom *ja* v dialógu preferenčne prezentuje ako (ne)vlastník informácie. Popritom k informácii pristupuje z dvoch perspektív. Jednu perspektívu predstavuje smerovanie k získaniu informácie (*opýtať sa, pýtať sa*) a druhú „zaobchádzanie“ so získanou informáciou (*myslieť, potvrdiť, reagovať, doplniť*).

V spontánnom dialógu známych a rovnocenných účastníkov (dialóg 1 v tabuľke 3) sa autoreferenčné *ja* prednostne vyskytuje s verbami cogitandi *nevedieť, vedieť, myslieť*, ktoré vo valenčnej štruktúre neotvárajú pozíciu pre adresáta, a tým upopredňujú hovoriaceho a obsah informácie, ktorú hovoriaci nevlastní (*ja neviem*), vlastní (*ja viem*) alebo predpokladá, tuší (*ja myslím, že*).

V riadenom formálnom dialógu 2 (tabuľka 3) sa v kolokačnej paradigme zámena *ja* preferenčne vyskytujú spojenia zámena *ja* s verbami dicendi s funkciou špecifikovať komunikačnú funkciu výpovede (*potvrdiť* = dosvedčiť správnosť súhlasom, *opýtať sa/spýtať sa* = potreba získať informáciu, *doplniť* = dokončiť výpoveď partnera tak, aby sa podľa hovoriaceho stala úplnou) alebo so všeobecnou sémantikou „verbálne vstúpiť do dialógu“ (*reagovať*). Každá z funkcií uvedených verb dicendi však implicitne okrem obsahu informácie predpokladá aj orientáciu na reč adresáta.

Z porovnania interakčných kontextov zámena *ja* vyplýva oscilácia medzi zameraním na hovoriaceho a zameraním na adresáta. Spontánný dialóg smeruje bližšie k pólu *ja*, čo okrem valencie verb cogitandi zvyrazňuje súvýskyt zámena *ja* s verbom vlastníctva a existencie (*ja mám, ja som*). V riadenom formálnom dialógu aj vo výpovediach s explicitnou autoreferenciou je v sémantike verb dicendi implicitne prítomné zameranie na reč adresáta.

2. Autoreferencia zámenom *ja* v prehovoroch mužov a žien s rozdielnym vzdelaním v dialógu s atribútmi spontánnosť, neformálnosť, vzájomná známosť a rovnocennosť partnerov komunikácie.

Kolokačná paradigma verb, predstavujúcich preferenčné súvýskyty so zámenom *ja* v tabuľke 1, dokumentuje, že v spontánnom dialógu rozdiely nie sú v spôsobe autoreferencie mužov a žien, ale plynú z rozdielneho vzdelania hovoriacich každého pohlavia.

Medzi vysokoškolsky vzdelanými mužmi a ženami takmer niet rozdielu. Preferenčné súvýskyty zámena *ja* predstavujú spojenia *ja neviem, ja viem, ja myslím, ja mám*, u žien *ja chcem*, u mužov *ja nemám*. Dominantnú kolokáciu v reči oboch pohlaví s vysokoškolským vzdelaním predstavuje súvýskyt *ja neviem*. Vypovedá o tom, že preferenčným motívom explicitnej autoreferencie u hovoriacich s najvyšším sledovaným vzdelaním je uvedenie si a prežívanie deficitu v poznaní (*ja neviem kto, čo, kde, ako, kedy, prečo, koľko...*) alebo v schopnostiach (1).

(1) ...bola to pre mňa trauma, že ja som nevedela určovať.

U vysokoškolsky vzdelaných komunikantov sa spojenie *ja neviem* často vyskytuje ako epistemický komentár s viacerými funkciami. Hovoriaci prejavuje pochybnosť vo vzťahu k vlastnej kompetentnosti (2), externalizuje rozpaky a nerozhodnosť (3), pripúšťa neúplnosť a nepresnosť v propozičnom obsahu (4) alebo približnosť podávanej informácie, zvlášť o kvantite (5). Ďalšou textovou konkretizáciou je hodnotiaci komentár. Spojenie *ja neviem* pôsobí ako výraz negatívneho postoja až pohoršenia nad skutočnosťou prezentovanou vo výpovedi. (6).

(2) *Áno, no len v tomto, ja, neviem, stále mám pocit, že budem rozprávať o niečom, v čom už nie som tak doma.*

(3) *Dobre, tak ja neviem, tak si to mám zobráť, či máš ty?*

(4) *Ten svoj život naplnila úžasnými charitatívnymi vecami alebo je neviem už akými.*

(5) *To je asi, ja neviem, tristo, dvesto tristo takýchto sumčekov centimetrových...*

(6) *Všade to Atény, smrdí tam, ja neviem, proste slnko udiera do všetkého, aj do tých výkalov tých psov.*

Spojenie *ja neviem* sa v reči vysokoškolsky vzdelaných komunikantov vyskytuje v negatívnych hodnotiacich komentároch s funkciou podať kritický postoj, avšak zhovievavejším spôsobom (7) a pred obsahom, o ktorom hovoriaci predpokladá, že by pre adresáta mohol byť nepríjemný a prijatý s nevôľou (8). V tomto prípade sa autoreferencia spája s taktom a empatiou produktora voči adresátovi. Na druhej strane, spojením *ja neviem* produktor uvádza aj propozičný obsah, ktorý je preňho samotného citlivý, obávaný, nepríjemný, príliš osobný, intímny, vyžadujúci diskretnosť (9).

(7) *Ako, ja neviem, ten môj tatino, to je proste prípad.*

(8) *...ja neviem, ja nechcem jej klamať, že by som povedala, že idem do Rakúska niekde na preteky, že že vieš, lebo bude my každý deň voláme spolu...*

(9) *Proste, ja neviem, že niekto sa mi páči, tak teraz sa s ním vyspím alebo čo.*

Od prípadov, keď spojenie *ja neviem* funguje ako referencia na poznávací a schopnostný deficit, ako epistemický komentár k vlastnému poznaniu alebo propozičnému obsahu, negatívnohodnotiaci postoj, prejav empatie k adresátovi a senzitivnosti voči sebe samému odlišujeme spojenia *ja neviem*, v ktorých sa autoreferencia pritlmuje a ktoré sa funkčne modifikovali na partikuly typu *dajme tomu, povedzme, napríklad*. V takom prípade uvádzajú exemplifikáciu (10) alebo enumeráciu (11).

(10) *...súrodenci sú, ja neviem, narkomani...*

(11) *Technika, áno, ja neviem, autá, stroje, mašiny, počítače, všetko proste ako sa mení okolo vás, vyvíja sa, no len vy starnete.*

Spojenie *ja viem* v spontánnom dialógu vysokoškolsky vzdelaných používateľov slovenčiny je primárne odkazom na produktora ako „majiteľa“ informácie. Avšak sekundárne plní aj ďalšie komunikačné funkcie relativizátora podávaného obsahu. Ide o epistemické komentáre vyjadrujúce:

a) pochybnosť až deficit informácie v spojení *čo ja viem (...oni majú iný ten vysokoškolský systém, že vlastne tí mladí musia akože čo ja viem...)*,

b) nesúlad medzi vlastnou a cudzou informáciou (*z toho, čo ja viem*) ako poistku pred obvinením z porušenia princípu kvality.

Spojenie *ja viem* je zhrnujúci a členiaci signál dialógu, ktorým hovoriaci nielenže štruktúruje dialóg, ale prejavuje nespokojnosť s reakciou partnera a explicitne alebo implicitne opätovne žiada informáciu (12).

(12) *Ja viem, ale ako hovorím, že či si či by si nezvykla už tu v bývať, vieš?*

Od uvedených komunikačných realizácií odlišujeme prípady desémantizácie verba *vedieť* a posun spojenia *čo ja viem* k uvádzacej častici, stojacej pred exemplifikáciou, enumeráciou alebo vysvetlením (13).

(13) *Proste keď už človek je vyp tak zvyknutý, tak ťažko už proste vypne, že, čo ja viem, pospím si dlhšie alebo tak.*

Kognitívne verbum *myslieť* v spojení s autoreferenciou zámenom (*ja myslím*) pozorujeme v situácii, keď produktor uvádza svoj predpoklad, tušenie v kontraste s mienkou ostatných alebo v kontraste s realitou (14).

(14) *Ale ja som nevedela, že oni ma ocigánia, vieš? Ja som teda myslela, že ozaj, ani som nespávala.*

U hovoriacich s vysokoškolským vzdelaním sa autoreferencia v spontánnom dialógu preferenčne spája s odkazom na kognitívne stavy, epistemické a hodnotiace komentáre, s prejavom taktu a empatie k adresátovi i senzitivnosti k sebe samému. Pri verbách *mať*, *nemať* a *chcieť* (tabuľka 1) sa v spojení so zámenom *ja* upopred'uje porovnanie, odlišnosť, kontrast až rozpor medzi produktorom a adresátom, resp. neúčastníkom dialógu (15).

(15) *Aj na služobnú cestu som ochotná po o polnoci zložiť veci a ísť sa pozrieť po meste, lebo ja chcem vedieť, kde som a aspoň aký ráz má to mesto* (z kontextu vyplýva: na rozdiel od ostatných, ktorí o mesto záujem nemajú).

Vo výpovediach mužov s nižším vzdelaním sa zámeno *ja* v celom skúmanom materiáli korpusových textov spája so štyrmi verbami *robím, idem, mám a som*. Autoreferencia je poukazom na existenciu, vlastníctvo, pohyb a pracovnú aktivitu, t. j. na archetypálne vlastnosti človeka. Vo výpovediach žien s nižším vzdelaním sa podľa dát z korpusu autoreferencia zámenom *ja* preferenčne vyskytuje s verbami *nastúpiť* (do zamestnania), *pýtať si/sa, nejst', doniesť a vravieť*. Explicitná autoreferencia sa vyskytuje predovšetkým ako odkaz na získanie zamestnania (*ja som nastúpila*), na požadovanie veci alebo informácie (*ja si/sa budem pýtať*), na zabezpečenie veci (*ja som si doniesla*), na negáciu pohybovej aktivity (*ja nejdem, nepôjdem, som nešla*) a na komunikačnú aktivitu (*ja som vravela*). Verbá v súvýskytoch so zámenom *ja* vo výpovediach žien sú síce viac špecifikované, avšak rovnako súvisiace s bazálnymi aktivitami človeka: práca, nadobudnutie vlastníctva veci/informácie, pohyb a komunikácia.

Zhrnujúco možno povedať, že v spontánnom dialógu sa do autoreferencie výrazne premieta rozdiel vo vzdelaní. *Ja*-repliky hovoriacich s vysokoškolským vzdelaním sú odkazom na (ne)vlastníka informácie, epistemické a hodnotiace postoje hovoriaceho, prejavy taktu a empatie k adresátovi alebo neúčastníkovi dialógu i senzitivnosti k sebe samému. Vo výpovediach hovoriacich s nižším vzdelaním sa autoreferencia zámenom *ja* preferenčne objavuje vo výpovediach s odkazom na pracovnú (*robiť – nastúpiť*) a pobytovú aktivitu (*ísť – nejst'*), na vlastníctvo (*mať*) a zabezpečenie vlastníctva (*doniesť, pýtať si*), u žien na rečovú aktivitu (*pýtať si/sa, vravieť*), u mužov na stav existencie (*byť*). S rastúcim vzdelaním sa zintenzívňuje autoreferencia ako odkaz na kognitívne stavy a myšlienkový proces, so znižujúcim sa vzdelaním na bazálne prejavy (existencia, vlastníctvo, pohyb, reč a práca). Tieto rozdiely vyplývajú z kolokačných paradigiem zámena *ja*, ktoré možno na škále hovoriacich podľa vzdelania pozorovať v tabuľke 4 a 5.

VZDELANIE	HOVORIACI = MUŽ				
základné	robiť	ísť	mať	byť	-
odborné	chodiť	byť	.	.	.
stredoškolské	čítať	pozrieť	myslieť	nevedieť	vedieť
vysokoškolské	nevedieť	vedieť	myslieť	nemať	mať

Tabuľka 4: Kolokačná paradigma zámena *ja* na prvých piatich miestach podľa štatistickej miery logDice v dialógu s atribútmi + doc.spontaneous, -doc.formal, +doc.familiar, +doc.equal v prehovoroch mužov podľa vzdelania

VZDELANIE	HOVORIACI = ŽENA				
základné	nastúpiť	pýtať sa/si	nejst'	doniesť	vravieť
odborné	nevedieť	vedieť	.	.	.
stredoškolské	nevedieť	vravieť	myslieť	nechápať	spať
vysokoškolské	nevedieť	vedieť	myslieť	mať	chcieť

Tabuľka 5: Kolokačná paradigma zámena *ja* na prvých piatich miestach podľa štatistickej miery logDice v dialógu s atribútmi + doc.spontaneous, -doc.formal, +doc.familiar, +doc.equal v prehovoroch žien podľa vzdelania

3. Autoreferencia zámenom *ja* v prehovoroch mužov a žien v dialógu s atribútmi riadenosť, formálnosť, nerovnocenný status hovoriacich, ktorí nie sú v blízkom vzťahu.

Pre absenciu dokladov *ja*-výpovedí hovoriacich s nižším vzdelaním v tomto type dialógu sme zámer výskumnej sondy modifikovali tak, že sme autoreferenciu skúmali v dialógoch mužov a žien celkovo, teda bez diferenciacie podľa vzdelania. Kým v spontánnom dialógu je kolokačná paradigma zámena *ja* v reči mužov a žien takmer totožná, v riadenom formálnom dialógu bez vzájomného poznania sa komunikantov je rozdiel výrazný:

a) v reči mužov kolokačnú paradigmu zámena *ja* tvoria verbá *nespochybňujem, reagujem, nesúhlasím, doplním, tvrdím* (tabuľka 2);

b) v reči žien verbá *vítam, opýtam sa, potvrdím, ďakujem, pamätám sa* (tabuľka 2).

Vo výpovediach hovoriacich-mužov sa autoreferencia zámenom *ja* preferenčne uplatňuje v dialógu s tendenciou presadzovať svoj názor v argumentácii (16), reagovať protikladným spôsobom (17), nesúhlasiť (18) a doplniť repliku partnera komunikácie tak, aby sa stala úplnou (19).

(16) *Táto súťaž, ktorá bola, ja by som ju nespochybňoval za žiadnych okolností...*

(17) *Veď toto je nonsens. Sám to musíte si uznať, že toto, čo sa sa tu rozprávate, samozrejme, na to ja budem reagovať, ja na to budem reagovať...*

(18) *...sa všetci sťažujú, že naša dial'nica je dvojprúdová, ja tvrdím, že je trojprúdová...*

(19) *No ja snád' len doplním k tomu srdce a tlak, jednu dôležitú vec...*

Explicitnú autoreferenciu vo výpovediach žien charakterizujú atribúty spoločenskosti, zdvorilosti a vďačnosti (*ja vítam, ja ďakujem*), afirmatívnej (*ja potvrdím*), potreba získať informáciu od komunikačného partnera (*ja sa opýtam*). Spojenie *ja si pamätám* je nielen subjektívnym vkladom do formálneho riadeného dialógu, ale aj afirmáciou (obsahom spomienky býva informácia potvrdzujúca propozičný obsah výpovede komunikačného partnera).

Celkovo je na základe typických súvýskytov zámena *ja* s verbami viditeľná tendencia spájať autoreferenciu u žien s afirmatívnosťou, u mužov s kontroverznosťou. Tento vzťah potvrdzujú aj kontextové realizácie verb dicendi *pýtať sa, opýtať sa* s rovnakou sémantikou „klásť otázku“. V prehovoroch žien korpusové dáta uvádzajú doklady na zdvorilú žiadosť o informáciu s oslovením, kondicionálom zjemňujúcou partikulou *len* (20), v komunikácii mužov aktualizácia spojenia *ja sa pýtam* uvádza nesúhlasný postoj (21) až výčitku (22).

(20) *ja sa len opýtam; a ja by som sa opýtala pána docenta; ja sa opýtam, páni; ja sa však opýtam; ja sa ešte opýtam.*

(21) *Ja sa pýtam ešte raz. Je toto Disneyland? A je toto Disneyland? To sa nedá porovnávať. Prepáčte, ja som ja som. On ma on sa ma opýtal pán, takže ja odpoviem.*

(22) *...viete, to je bohužiaľ, viete ja sa pýtam, ako je možné, že schválili vedľa tú vežu auparkovú. Ja sa vás pýtam!*

Záver. Pomocou kolokačnej metódy sme zisťovali súvýskyt zámena *ja*, typického prostriedku autoreferencie, v spontánnom dialógu s rovnocenným statusom hovoriacich, ktorí sa vzájomne poznajú, a v riadenom formálnom dialógu, v ktorom sa komunikační partneri nepoznajú. Po preskúmaní textov Slovenského hovoreného korpusu možno vysloviť tieto závery:

1. Hovoriaci sa zámenom *ja* v dialógu preferenčne prezentuje ako (ne)vlastník informácie.

2. V spontánnom dialógu sa do autoreferencie výrazne premieta rozdiel vo vzdelaní, rozdiel v pohlaví produktorov textu je zanedbateľný. S rastúcim vzdelaním sa zintenzívňuje autoreferencia ako odkaz na kognitívne stavy, myšlienkový proces, epistemické a hodnotiace komentáre, so znižujúcim sa vzdelaním sa explicitná autoreferencia presúva k bazálnym prejavom človeka, akými sú existencia, vlastníctvo, pohybová, rečová a pracovná aktivita.

3. V riadenom oficiálnom dialógu sa do autoreferencie výrazne premieta rozdiel v pohlaví. Explicitná autoreferencia vo výpovediach žien sa skôr spája s atribútmi spoločnosť, zdvorilosť a afirmatívnosť, mužov sa autoreferencia zámenom *ja* preferenčne uplatňuje vo výpovediach s tendenciou ku kontroverznému postojú.

References

1. Clyne M., Norrby C. & Warren J. (2009), *Language and Human Relations. Styles of Address in Contemporary Language*, Cambridge University Press, 183 p.
2. Gardelle L. & Sorlin S. (eds.) (2015), *The Pragmatics of Personal Pronouns*. Studies in Language Companion. Series 171. John Benjamins Publishing Company, 337 p.
3. Gast V., Deringer L., Haas F. & Rudolf O. (2015), "Impersonal uses of the second person singular: a pragmatic analysis of generalization and empathy effects", *Journal of Pragmatics* 88, pp. 148–162.
4. Gołabek R. (2015), "In-between language, society and culture: *Tu-vous* distinction, naming and address terms", *Journal of Language and Cultural Education* No 3, pp. 281–302.
5. Helmbrecht J. (2015), "A typology of non-prototypical uses of personal pronouns: synchrony and diachrony", *Journal of Pragmatics*, No 88, pp. 176–189.
6. Jespersen O. (1922), *Language; its Nature, Development and Origin*, London, pp. 123–137.
7. Jungbluth K. & Da Milano F. (eds.) (2015), *Manual of Deixis in Romance Languages*, De Gruyter, 773 p.
8. Levinson S. C. (1983), *Pragmatics*, Cambridge, 420 p.
9. Luchkina T. (2015), "Social deixis in motion: the case of 'COMRADE' in Russian and Mandarin Chinese". In: Terkourafi M. (ed.), *Interdisciplinary Perspectives on Im/politeness*. Amsterdam / Philadelphia: Benjamins (AILA Applied Linguistics Series; 14), pp. 71–89.
10. Norrby C., Wide C., Nilsson J. & Lindström J. (2015), "Address and interpersonal relationships in Finland-Swedish and Sweden-Swedish service encounters". In: Norrby, Catrin / Wide, Camilla (eds.), *Address Practice as Social Action: European Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp. 75–96.
11. Rychlý P. (2008), "A lexicographer-friendly association score", *Proceedings of Recent Advances in Slavonic Natural Language Processing*, RASLAN, pp. 6–9.
12. Schütz A. & Luckmann T. (1973), *The Structures of the Life-World*, Evanston, 335 p.

Надійшла до редколегії 19.01.2017

УДК 811.161.1

Л. А. Ким

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

СОСТАВНЫЕ ТЕРМИНЫ С АТРИБУТИВНЫМИ ПРЕДЛОЖНО-ИМЕННЫМИ КОМПОНЕНТАМИ-НАЗВАНИЯМИ

Рассмотрены составные термины с неизменяемыми определителями, примыкающими к основному компоненту и представляющие собой в функциональном плане условное название, а в структурном – предложно-именную группу. Установлены семантические особенности таких определителей, дана их структурная характеристика; прослежена формальная адаптация терминов с такими атрибутами в терминосистемах русского языка.

Ключевые слова: составной термин, атрибутивный предложно-именной компонент-название, терминология экономики, права и информатики.